

CHIȘINĂUL DE LA 1919 ÎN NOTELE DE CĂLĂTORIE ALE AMERICANULUI JOHN KABA ȘI ALE FRANCEZULUI EMMANUEL DE MARTONNE

Aliona GRATI

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar, cercetător științific principal, Centrul de studii filologice „E. Coșeriu” al Universității de Stat din Moldova.

Domenii de preocupare: critică, istorie și teorie literară, studii culturale.

Cărți publicate: *Magda Isanos. Eseu despre structura imaginarului*, Chișinău: Prut, 2004; *Romanul ca lume postBABELică. Despre dialogism, polifonie, heteroglosie și carnavalesc*, Chișinău: Gunivas, 2009; *Cronici în rețea: metaliteratura.net*, Junimea, 2016; *Dicționar de teorie literară. 1001 de concepte operaționale și instrumente de analiză a textului literar*, Chișinău: ARC, 2018; *Chișinău. Morile Timpului. Eseu de imagologie literară*, Chișinău: Prut, 2020; *Regele Mihai și Basarabia. O poveste uitată de neuitat*, București: Eikon, 2021; (coord.) *Opera literară ca dialog și relație. Noi modele critice: Dialogica, Imagologia, Sociocritica, Critica orientată către cititor, Ergocritica*. Chișinău: Știința, 2021 etc.

Chișinăul de la 1919 în notele de călătorie ale americanului John Kaba și ale francezului Emmanuel de Martonne

Rezumat. Articolul punctează reprezentările pe care le-a avut orașul Chișinău, la puțin timp după Unirea Basarabiei cu România, în notele scrise de americanul John Kaba și francezul Emmanuel de Martonne. Occidentalii l-au vizitat la 1919, iar descrierile și informațiile lor erau menite să informeze populația țărilor lor privind diferite aspecte, de la cele economice, la cele politice și culturale. Deși își propuneau să realizeze un studiu, reprezentările lor nu erau întotdeauna aride, implicând atitudini estetice. Considerăm că unele pasaje fixează imagini reprezentative și sintetice ale perioadei, îmbogățind astfel colecția imagologică a capitalei Basarabiei interbelice. De pildă, Emmanuel de Martonne vedea un Chișinău cu străzi largi ce se intersectau în unghiuri drepte, edificii și parcuri frumoase, cu magazine și muzee. Această viziune dovedea, după el, o sensibilitate urbană modernă europeană.

Cuvinte-cheie: Basarabia, Chișinău, imagologie, John Kaba, Emmanuel de Martonne.

Chișinău from 1919 in the Travel Notes of the American John Kaba and the French Emmanuel de Martonne

Abstract. The article points out the representations that the city of Chișinău had shortly after the Union of Bessarabia with Romania in the notes written by the American John Kaba and the French Emmanuel de Martonne. Westerners visited it in 1919, and their descriptions and information were intended to inform the people of their countries on various aspects, from economic to political and cultural. Although they aimed to make a study, their representations were not always dry, involving aesthetic attitudes. We believe that some passages fix representative and synthetic images of the period, thus enriching the imagological collection of the capital of interwar Bessarabia. For example, Emmanuel de Martonne saw a Chișinău with wide streets intersecting at right angles, beautiful buildings and parks, with shops and museums. This vision proved, according to him, a modern European urban sensibility.

Keywords: Bessarabia, Chișinău, imagology, John Kaba, Emmanuel de Martonne.

Interesul vesticilor față de ținutul dintre Nistru și Prut a sporit oarecum după ani de inaccesibilitate, timp în care acesta reușea să devină un tărâm atât de necunoscut și abandonat derivei, încât provoca cele mai sumbre fantasme. Unirea Basarabiei cu România de la 1918 și, în consecință, lărgirea hotarului Europei până la Nistru a facilitat un aflus de călători în acest spațiu. Unii au pornit spre Chișinău din obligație, fiind în serviciul elitelor occidentale, alții – din inițiativă personală, în căutarea unui pitoresc inedit. Printre primii occidentali care au ajuns la Chișinău după schimbarea politică au fost americanul John Kaba și francezul Emmanuel de Martonne. Ambii au lăsat mărturie scripturale privind călătoria lor.

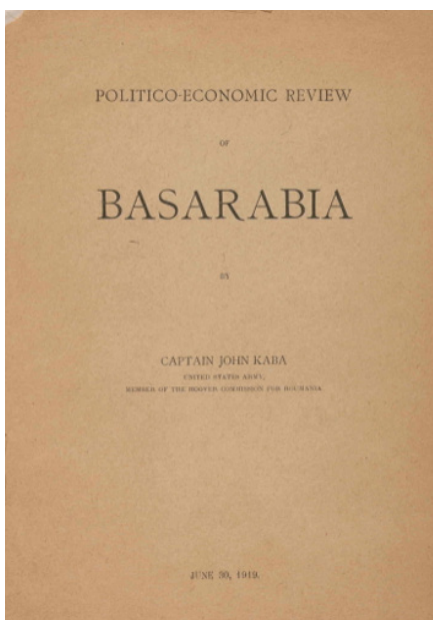
John Kaba, căpitan în armata americană, membru al comisiei pentru România, a fost trimis în Basarabia în calitate de membru al Comisiei Hoover a SUA și a avut misiunea de a supraveghea distribuția corectă a alimentelor trimise de către aliați. În același timp, el trebuia să facă un studiu al nevoilor provinciei, să analizeze și să prezinte situația ei economică, socială, condițiile politice și de viață, în general. Lucrarea sa *Politico-economic review of Basarabia* [1] este un rezumat pe 32 de pagini al unui raport mai extins. El conține date despre noua administrație, informații despre politica, educația, cultura, învățământul, istoria, geografia, populația, economia, industria etc. Basarabiei.

Călătoria lui John Kaba a durat două luni, timp în care căpitanul american a străbătut satele și orașele Basarabiei de la Sud la Nord, schimbând diferite mijloace de transport. În liniile mari, diagnosticile lui Kaba privind aspectele numite rămân pertinente, deși timpul sejurului nu a fost foarte mare. Americanul a constatat că, după un secol de anexare la Rusia, populația provinciei era alcătuită în cea mai mare parte din români (2/3), „care își zic moldoveni”, că oamenii locului erau mulțumiți de faptul că au scăpat de bolșevici, că limba română, interzisă până nu demult, a ajuns să fie limba de instruire în școlile de toate nivelurile. Odată cu instalarea guvernării românești, au apărut multe publicații de limbă română: „Tighina”, „Deșteptarea”,

„Unirea”, „Cetatea albă” etc., fapt inexistent sau, mai bine spus, interzis până atunci.

Mai interesante pentru noi sunt modalitățile străinului, venit dintr-o altă cultură, de a percepe, gândi și povesti realitatea observată. Păstrând în genere stilul neutru al raportului, John Kaba își permite totuși mici abateri lirice. La un moment dat, se arată mirat, oarecum fals, de faptul că este considerat de localnici un fel de salvator, emisar al unui stat mistic, renumit prin generozitate și într-atât de bogat, încât să dăruiască cu totul dezinteresat țărilor sărace provizii alimentare, haine și medicamente. De asemenea, pe americanul vorbind coerent limba română îl surprinde atitudinea „intelighenției” ruse, stabilită de ani buni în Basarabia, care „sunt mulțumiți în general de guvernarea românească care i-a salvat de bolșevici, dar nu înțeleg de ce copiii lor ar trebui să învețe româna suplimentar limbii lor materne. Mai târziu a ieșit în vileag faptul că în timpul regimului rusesc copiii a două milioane de români nu aveau permisiunea să studieze la școală în graiul lor și trebuiau să învețe în limba a trei sute de mii de ruși”.

Despre Chișinău, John Kaba scrie următoarele: „Capitala Basarabiei este Chișinău. Este situat în județul Chișinău, dar complet independent de acesta, fiind un oraș asemănător cu Bucureștiul, având administrație proprie. Are 133.000 de locuitori și un sediu pentru delegatul Guvernului, care face parte din Cabinetul României, sub forma unui ministru pentru Basarabia, și care deține controlul asupra administrației provinciei. Aici se află și sediul Episcopului român (greco-ortodox), Consistoriul, iar în prezent, al Comandantului Corpului V Armată. Are multe biserici greco-ortodoxe frumoase: una catolică, una armeană, alte două biserici și mai multe sinagogi evreiești. Are paisprezece fabrici, șapte licee pentru băieți și fete, multe școli primare, spitale, aziluri pentru orfani, cămine pentru bătrâni etc. Are un muzeu celebru, o bibliotecă, mai multe monumente și parcuri publice. Orașul se întinde pe aproximativ 6 kilometri în lungime, 4,5 kilometri în lățime și are o bună rețea feroviară electrică pe străzile sale. Există un teatru, mai multe cinematografe și spectacole

Kaba Jonh. *Politico-economic review of Basarabia*.

de varieté, bănci, cluburi și societăți filantropice. Apar un cotidian românesc „Sfatul Țării” și unul rusesc, „Basarabia” și mai multe reviste românești. În oraș sunt aproximativ 2.000 de magazine, hoteluri, restaurante etc., dar un american, având standardele lui, ar putea lua în considerare doar unul sau două hoteluri, dacă nu vrea să fie supus unor incomodități. Aproximativ jumătate din populație sunt evrei, ceilalți sunt români, ruși, polonezi, greci, bulgari etc.” [1, p. 8-9].

Dacă textul căpitanului Jonh Kaba poate fi examinat ca un raport cu informații aride, acoperindu-ne parțial curiozitatea cu cele câteva însemnări zgârcite în care occidentalul își exprimă reacțiile și atitudinea față de cele văzute, reportajele lui Emmanuel de Martonne din volumul *Lucruri văzute în Basarabia* (Paris, 1919) sunt mai expresive și mai apropiate de literatura de călătorie [2]. Geograful și pedagogul francez, Emmanuel de Martonne, era bine cunoscut în România interbelică pentru contribuțiile sale esențiale la trasarea granițelor României, precum și la studierea riguroasă, pentru prima dată în istoria științei, a geografiei României. În 1919 a fost ales membru de onoare al Academiei Române [3, p. 90]. De asemenea, el a participat, în 1919, la dezbaterile Conferinței de Pace de la Paris, consacrate stabilirii noilor frontiere ale României și Poloniei. În ceea ce privește Basara-

bia, a pledat pentru revenirea ei în spațiul politic, cultural și civilizațional românesc.

Deși e geograf de vocație și ajunge în părțile noastre din considerente de serviciu, Emmanuel de Martonne își redactează notele în convențiile literaturii de călătorie, fiind mai reflexiv și mai emoționant decât colegul său american. Scrierea sa nu mai abundă, ca la Kaba, în amănunte științifice, realitățile locului îi provoacă reacții afective care îi modelează stilistic scrisul. Scopul său era să informeze publicul francez despre particularitățile comunităților din noul teritoriu, să le vorbească despre natura, peisajele, orașele, satele ori drumurile de aici, despre înfățișarea, vestimentația, obiceiurile sau moravurile acestor străini francezilor.

Trebuie menționat faptul că Martonne descrie natura Basarabiei cu o admirație demnă de un nativ, poetizând șesurile, dealurile, pădurile și podgoriile bine îngrijite: „Timp de mai multe zile, vom rula prin stepa basarabeană. Este o lume nouă, chiar și pentru cine cunoaște Bărăganul românesc. Stepă valahă este o câmpie perfectă. Singurul accident al solului care atrage atenția aici este silueta unui tumul. Sate recent înființate aduc uneori la orizont o pată de verdeață. Stepă basarabeană se întinde pe un platou ușor și regulat înclinat spre Marea neagră, pe care văi paralele, urmând panta către sud, îl decupează în lungi coame cu creasta plată. Nici o locuință în afara văilor. Când drumul urmează înălțimile, impresia de singurătate este absolută. Cât vezi cu ochii, în toate direcțiile, sunt undulări regulate ale solului, încoronate de șirurile de tumuluși. Spectacol monoton, dar nu fără grandoare. Culturile se întind în fâșii paralele, urmând modelul rotunjit al versanților: verdele grâului sau al porumbului, galbenul rapiței înflorite, negrul brazdelor proaspete. Un soare strălucitor scoate în relief varietatea tonurilor; nori ușori își aruncă umbra pe coamele îndepărtate; cântece de păsări urcă pretutindeni de pe câmpii... Începi să înțelegi farmecul stepii.” [2, p. 115].

Frumoasele peisaje văzute prin geamul automobilului îi stârnesc imaginarul, iar imaginația îi pictează în penel de artist. Nu-i scapă nici

panoramele nistrene, nici expunerile silvane, iar imaginile prezentate au forță vizuală, cinematografică: „Plecați de cu vreme din Șoldănești, am ajuns acolo în căldura unei amiezi strălucitoare, cu ochii și spiritul încă doldora de impresiile unei lungi călătorii pe malurile Nistrului: peisajele răzătoare ale Codrilor, cu satele românești veselindu-se între livezi și păduri: vastele orizonturi ale văii marelui fluviu care-și dezvoltă maiestuoasele meandre; încă mai auzeam cântecul acela ciobănesc, modulat pe naiul românesc, urcând către mine în liniștea dimineții, în vreme ce contemplam, din susul pantei abrupte de la Șabca, faleza calcaroasă cu mănăstirea pierdută la poalele sale în verdeață și satele etajate pe panta dulce pe malul opus, în mijlocul livezilor. Toate acestea se șterg în fața amintirilor de la Soroca, unde nu am petrecut decât o după-amiază.” [2, p. 129].

Nu mai puțin spectaculoase sunt peisajele împrejurimilor Chișinăului: „Revăd panorama văii Chișinăului din naltul coastei de la Mereni. (...) Dar ceea ce făcea toți banii, mai ales pentru geograf, era, deasupra coastelor Chișinăului, acoperite de vii și de livezi, dincolo de culmile rotunjite care încadrau larga vale a Bâcului, linia ceea consistentă de înălțimi abrupte, pe culmi încoronate cu păduri, cu satele sale pitice în văiuștile care festonează marginile. Imaginea amintește de aceea a coastelor noastre lorene și pariziene” [2, p. 123]. Frumusețea naturii îl predispune pe francez pentru corespondențe măgulitoare.

La 1919, Emmanuel de Martonne vedea un Chișinău cu străzi largi ce se intersectau în unghiuri drepte, edificii și parcuri frumoase, cu magazine și muzee. Această viziune dovedea, după el, o sensibilitate urbană modernă. În același timp, cartierele din partea de jos aveau rolul de purtătoare ale informației istorice mai adâncite în timp: „Animația, luminile magazinelor, cafenelele și hotelurile dau impresia unui veritabil oraș. Dar este orașul rusesc, cu aleile nemăsurat de largi, mărginite de case doar cu un etaj; chiar și Hotel d'Angleterre, cu alura de palat foarte corect, chiar și clădirile publice: primăria, comandamentul militar etc. Tot orașul de sus, cu bulevardele sale paralele plantate cu

Emmanuel de Martonne, geograf și pedagog francez.

arbori și străzile care urcă cu pavajul colțuros, este plăcut. Liceele, muzeul și palatul Consiliului național (Sfatul Țării), fost colegiu al tinerelor de nobili, sunt edificii demne de un mare centru. Orașul de jos, cu piețele și cartierele evreiești cu micile maghernițe, amintește de târgurile Basarabiei rurale [2, p. 131]. Aceste unic oraș mare din Basarabia avea însă un caracter cosmopolit. Se deosebea cu mult de restul provinciei.

În micile note dedicate fiecărei localități mai mari prin care trecea, de la Comrat, Bolgrad, până la Chișinău, Bălți și Soroca, oamenii îl interesau mai mult pe Emmanuel de Martonne decât orașele în sine. Deși nu îi lipsesc descrierile arhitecturale, geograful este preocupat să schițeze portretele indivizilor de diferite naționalități, de aceea târgurile cu multă lume adunată laolaltă sunt locurile cele mai frecventate de el. Constată peste tot, în mod special în partea de sud, o populație „foarte amestecată, unde căsătoriile mixte trebuie să fie foarte des întâlnite, iar noțiunea de rasă destul de alunecoasă. Unul dintre dâșii, care se declară rus, nu ne mărturisește

Chișinău, în primii ani ai secolului al XX-lea.

că tatăl lui e moldovean și mama bulgăroaică?”. Cu toții (cu excepția multor ruși) vorbesc mai mult sau mai puțin românește.

Portretele păstrează mixajul etnic caracteristic locului. La Comrat, spre exemplu, „mai mulți mărturisesc o altă naționalitate decât aceea la care te-ai fi așteptat. Acesta de aici, cu fața lătărească și spână, cu nasul turtit, amintind de tipul malorus, se declară găgăuz. Celălalt, care spune că e bulgar, îmi aduce aminte, prin figura sa plăcută cu mustața grizonată, arborând o bonetă de lână, cât și prin limba sa românească savuroasă, de un oltean din Carpații valahi. Evreul acesta pare a fi un arian autentic; rusul acela are aerul unui bulgar.” Moldovenii, potrivit lui Martonne, sunt „oameni de treabă” cu „mințile simple, dar curate”, având o „fire mai deschisă”. Aspectul fizic caracteristic: „talie înaltă, cu trăsăturile regulate, cu aerul deschis și franc al țăranelor colinelor subcarpatice”. „Toți își spun, în mod invariabil, «moldoveni». Dar destul de puțini înțeleg ceea ce s-a întâmplat după revoluția rusă”. Rușii nu locuiesc nicăieri compact, de regulă fiind asimilați de elementul românesc preponderent.

Nici în Chișinău numărul rușilor nu e prea

mare, „dar ei reprezintă clasa conducătoare: funcționari, profesori, proprietari nobili, ruși din naștere sau rusificați. Toate interesele materiale ale acestor oameni îi leagă de vechiul regim și îi fac să-și dorească revenirea aceluia” [2, p. 132]. Situația aceasta făcea din Basarabia „un caz cu adevărat curios” [4, p. 115]. Francezul s-a simțit bine la Chișinău, poate și pentru că a fost găzduit de Paul Gore, care l-a introdus în mediul intelectualității basarabene: „Din cele patru licee ale Chișinăului, trei au acum româna ca limbă principală, unul a rămas în întregime rusesc; mai există și un liceu polonez. Am stat de vorbă cu profesorii, dintre care o parte provin din Transilvania, ba sunt chiar și români din Regat. În acest mediu am găsit patriotismul cel mai ardent și cel mai chibzuit” [2, p. 131].

Prezentările lui Martonne ne răscolesc, fără doar și poate, sentimentul național. Atunci însă când se ciocnește de vreo incomoditate, europeanul mai norocos o tratează oblic și cu ironie: „Suntem în Basarabia și urmează să facem cunoștință cu drumurile rusești”. Interesant e că drumurile basarabene – în majoritatea lor impracticabile, cu gropi, noroi și praf – sunt atribuite de Martonne unei culturi situate la

Chișinău, Porțile Sfinte, perioada interbelică.

polul opus celei europene și ca atare străine localnicilor. Totuși, convingerea că basarabienii se vor integra rapid și cu entuziasm în civilizația europeană a suportat pe alocuri fisuri: „Mulți regretă timpurile rușilor”. Cu tot cosmopolitismul capitalei, „Totul ne arată o țară locuită din timpuri străvechi, iar țara aceasta este pur românească”.

Fixând ineditul orașului de după Unire, americanul John Kaba și francezul Emmanuel de Martonne au făcut un mare serviciu Chișinăului. Mai întâi, aceștia au remarcat o explozie a caracterului său românesc, care a început să se afirme cu energie după ani de inhibiție. Apoi, reprezentările lor au înlesnit și au îmbogățit dosarul imagologic al orașului, i-au evidențiat imaginile „puternice”, i-au pus în lumină calitățile sau defectele în dimensiunile lor reale sau imaginare. Drept urmare, i-au făcut renumele în lume.

Note și referințe bibliografice:

1. Kaba, Jonh. *Politico-economic review of Basarabia*, june 30, 1919, 32 p. Disponibil pe Internet la adresa: [\[mons/4/45/Politico-economic_Review_of_Basarabia_WDL7313.pdf\]\(http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/45/Politico-economic_Review_of_Basarabia_WDL7313.pdf\) \[Accesat: 04.03.2023\]](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/com-</p></div><div data-bbox=)

2. de Martonne, Emmanuel. *Lucruri văzute în Basarabia*. În: „Prin Basarabia românească. 1918–1944”. Antologie de Olga Iordache și Liviu Papuc. Introducere de Ion Țurcanu. Chișinău: Știința, 2021. Textul din această culegere a fost tradus de Liviu Papuc din volumul *Choses vues en Bessarabie*, scrie de geograful francez în anul 1919, la Paris, în limba franceză și în limba engleză.

3. Ursu, Vasile-George. *De pe malul Senei pe crestele Carpaților: geograful francez Emmanuel de Martonne și recunoașterea academică românească*. În: „Istorie și arheologie”, nr. 2, 2012, p. 83-91.

4. Enciu, Nicolae. *Emmanuel de Martonne și Basarabia*. În: „Pagini de istorie”, nr. 1-2, 2007.

*Articolul este elaborat în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.19 *Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii*.